

Szénási Zoltán

MŰALKOTÁS ÉS ESZTÉTIKUM A VILÁGHÁLÓN

– Szűts Zoltán: *A világháló metaforái: Bevezetés az új média művészetébe.*
Osiris, Budapest, 2013. 232 lap –

Aligha van aktuálisabb és összetettebb kutatási terület, mint az internet megjelenése és elterjedése révén bekövetkezett informatikai, információtechnológiai, médiatudományi, olvasás- és tudásszociológiai, valamint – mindezekkel együtt – irodalomelméleti fejleményeknek a vizsgálata. Aktuális nemcsak azért, mert a kérdéssel foglalkozó szakember az utóbbi húsz év változásait vizsgálja, hanem azért is, mert egy jelenleg is zajló s előre többé-kevésbé kiszámíthatatlan eredményeket produkáló folyamatot elemez. Olyan folyamatot, amelynek maga a kutató is részese, s amellyel szükségszerűen sajátos kölcsönviszonyba kerül: munkája (jó esetben) meghatározza az internet, a világháló, s – szűkítve a témánkat – az irodalmi szövegek és műalkotások online reprezentációjának fejlődését, az adott technológia azonban nemcsak körülhatárolja a kutatás kereteit, hanem a fejlődés üteménél fogva rendkívül gyorsan elavulttá is tehet a maga idejében egyébként figyelemre méltó tudományos teljesítményeket is.

Az Osiris Kézikönyvek sorozatban megjelent *A világháló metaforái* című könyv szerzője, Szűts Zoltán pontosan tisztában van ezzel, amikor munkájában „művészet és világháló kapcsolatának elbeszélésre vállalkozik” (11.). Már a bevezetőben elvégzi a kulcsfogalmak tisztázását, s elhatárolja egymástól a világháló és az internet fogalmát. Az internet, mely kívül esik vizsgálódási területén, értelmezése szerint tágabb fogalom, a világháló körébe nem sorolható kommunikációs lehetőségek is beletartoznak. Ezzel szemben világhálón a „hiperlinkekkel és URL-ekkel összekapcsolt oldalak és fájlok (szövegek, képek, videók, hangok stb.) egység”-t érti, „melyet böngészőnk segítségével jeleníthetünk meg”. (11.) A könyv fókuszába ez utóbbit, a világháló, valamint ezzel szoros összefüggésben a hipertext elméleti és gyakorlati kérdéseket is felvető problematikáját helyezi.

A könyv címe és alcíme (*Bevezetés az új média művészetébe*) nem egymást értelmező, hanem a Szűts által feldolgozott tematikát tekintve kiegészítő viszonyban állnak. A könyvcímmé emelt első nagyfejezetben tárgyalt téma lényegében a világháló teoretikus hátterét adó elméletekkel foglalkozik: Borges *Bábeli könyvtárával*, a meteorológiából eredő *pillangóhatással*, a *végtelen majom lemmájával*, mely szerint ha egy majom véletlenszerűen és végtelenszer leüti az írógép billentyűit, akkor biztos, hogy létre fogja hozni a világ összes nyomtatásban már megjelent művét

(s tegyük hozzá: azokat is, amelyek meg sem jelentek), valamint a *hatlépcsnyi távolság elméletével*, mely az emberek közti ismeretségi láncról szól, s melynek értelmében a világ bármelyik embere legfeljebb öt másik egyén személyes kapcsolatán keresztül elérhető. Ezek Szűts Zoltán szerint a világhálóknak azok a metaforái, melyek megelőgezték annak elméleti modelljét. A példák azért is tanulságosak, mert ha esetenként olyan radikális elméleti problémafelvetésekre is alapulnak, melyek a valóságban gyakorlatilag megvalósíthatatlanok (ilyen vitathatatlanul a végtelen majom lemmája), esetenként mégis rávilágítanak a szépirodalom – ma időnként vitatott – hasznára is. S nemcsak a Borges könyvmottóként is kiemelt *Bábeli könyvtárára* gondolok, a hatlépcsnyi távolság elmélete kapcsán, melyet legutóbb a Facebook közösségi hálója igazolt, Szűts rendkívül találóan hivatkozik Karinthy *Láncszemek* című írására is. Mindez azonban csak az elméleti bevezető, *A világháló metaforái* című könyv szerzője azt a célt tűzi ki maga elé, hogy bemutassa a webkettes környezet nyújtotta lehetőségeket az irodalmi szövegek publikációja számára, másrészt pedig, hogy leírja az online világban lezajló „képi fordulatot”-ot, azaz a képzőművészeti alkotások és a múzeum virtuális térként történő online megjelenítését. A gyakorlati, leíró szempont érvényesítése mellett hangsúlyosan tárgyalja a könyv azokat az elméleti kérdéseket is, melyek az új médium megjelenésével előtérbe kerültek. Erre utal a könyv alcíme: *Bevezetés az új média művészetébe*.

A világháló metaforái műfaja tehát kézikönyv, mely a saját pontosan körülhatárolt területén belül igyekszik a vizsgált problematika minél sokrétűbb bemutatására. Szűts Zoltán nem foglalkozik az internet kialakulását, elterjedését és további fejlődését meghatározó technológiai, programozó-matematikai és egyéb, döntően természettudományi kérdésekkel. Könyvében azt vizsgálja, milyen új jelenségekkel kell szembenéznie a 21. századi bölcsészettudománynak a világháló elterjedése után. Vizsgálódásának elsődleges kontextusát tehát a médiatudomány, s azon belül is Marshall McLuhannek a Gutenberg-galaxisra vonatkozó teóriája adja. Szűts pontosan regisztrálja, hogy az új médiumok nem cserélik le azonnal és véglegesen a régiakat, hanem – miként írja – „[e]lképzeltetők tehát, hogy ma a torlódott (Gutenberg, elektronikus és világháló) galaxisok korát éljük” (40.). Kiemeli a világháló húszéves története során bekövetkező változásokat is, melynek révén a korábbi tartalomszolgáltató, szerkesztő- és kiadócentrikus világháló-modellt felváltotta a felhasználó aktív tartalomformáló szerepét lehetővé tevő interaktivitásra épített webkettő. A szerző történeti és elméleti szempontokat egyszerre érvényesít, amikor áttekinti a szövegből elágazó linkek révén a lineáris olvasást megszüntető hipertext előzményeit (Vannevar Bush Memex és Theodor Nelson Xanaduja), s a webkettő által kínált interaktív online közegben születő művek kapcsán felveti a szerzőség és az olvashatóság kérdéseit is.

Az online közegben – miként Szűts kiemeli – átalakul a hagyományos kiadói környezet és ezzel együtt az a kulturális hierarchia is, mely korábban a szövegek felhasználásának is kontrollját jelentette. Megváltozik továbbá a szövegek időbelisége, az olvasás és a tudás megszerzésének korábbi szokásrendje is, de nemcsak a publikáció, hanem a befogadás, az információhoz való hozzáférés szempontjára

ból is egyfajta demokratizálódás figyelhető meg.¹ A webkettőben az olvasó maga is szerzővé válhat, publikálhat, saját alkotását másokéival összekapcsolhatja. Szűts könyvének legfontosabb elméleti nagyfejezete mindenképpen a harmadik, a *Hipertext elméletei. Szöveg a világhálón* című, melyben a szerző ismerteti a hipertextualitás eddigi meghatározási kísérleteit, s a hipertext lehetséges kategóriáit. Ennek során kijelöli azokat a fő kérdésirányokat, melyeket a szöveg világhálón történő megjelenítése felvet. A „szerző halálának” barthes-i metaforája s az olvasó szerepének felértékelődése a hipertextuális keretek között új jelentést nyer: „A hipertext újraértelmezi a szerző szerepét. A távolság a szerző és az olvasó között lecsökken, bizonyos szövegek esetében egészen addig, amíg a kettő egyé nem válik, ezt az új szereplőt nevezhetjük szerző-olvasónak, vagy még inkább olvasó-szerzőnek, aki osztozik a szöveg örömeiben, szövegklónokat készíthet, vagy a szöveg szabadsági fokától függően meg is változtathatja azt.” (74.) A téma tárgyalásának teoretikus háttere Theodor Nelson hipertext-elmélete mellett – az *Előszó* tanúsága szerint Szűts könyvének egyik alapszövegét író George P. Landow inspirációjára – főként a francia posztstrukturalista irodalomelméletre épül. Ez egyben jelzi azt is, hogy a hipertext legfőbb jellemzői (nem-folyamatos, nem-lináris, több centrumú) bizonyos hagyományos szövegek esetében is megfigyelhetők, sőt Barthes, Derrida, Deleuze és Guattari teóriái, Foucault-nak a szerző fogalmát újraértelmező írása, valamint Genette transztextualitás-konceptiója nem webkettes környezetben, illetve nem arra vonatkozóan jöttek létre. A posztmodern szövegelméletek tehát segítenek megválaszolni a hipertext által felvetett kérdéseket, mindenekelőtt a szöveg és a szerzőség kérdését,² de elméleti keretet adnak a hipertext kategorizációjához is. Első lépésében Szűts Genette szövegköziségre vonatkozó teóriájából kiindulva a nyomtatott szövegek más szövegekre utaló hipertextuális (mely a francia teoretikus esetében mást jelent, mint ahogy azt Szűts használja) tulajdonságai alapján különíti el a „berekasztalt szöveg”-et (lírai művek, lexikonok, szótárak, a mesterszonnal lezárt szonettkoszorú), a „félleg zárt szöveg”-et (Szűts idesorolja például T. S. Eliot *Átokföldjét*, s általában a lábjegyzetelt szöveget), valamint a „nyitott szöveg”-et, mely alatt azonban már a digitálisan rögzített, s más szöveghez vezető linkeket tartalmazó szöveget érti. A *hipertext narratívái* című alfejezet már kifejezetten a digitális szöveg hipertextuális csoportosítását hajtja végre George Stuart Joyce kategóriáinak (unilineáris hipertext, multilineáris szerkezetek, gondolati tér, nemlineáris szerkezetek) ismertetésével. Ennek során Szűts túl is lép a hagyományos szövegfogalom keretein, amennyiben a hipertextet olyan virtuális térként értelmezi, melyet az olvasó bejárhat, s a linkek révén más szövegekre ugorva folyamatosan változtathatja nézőpontját. Hasonlóan túllép a művészet és a műalkotás fogalmának tradicionális határain is, amikor a nemlineáris

¹ Vö. PÁL Dániel Levente: *Tervezettség és demokratizálódás: avagy az átalakuló medialitás bája*. Alföld 2013. 10. sz. 64–65.

² A világhálón megjelenő szépirodalmi szövegek időbeliségével és interaktivitásával, valamint a szerzőség kérdésével kapcsolatban: KÁLMÁN C. György: *Az élő net-irodalom néhány változata*. Élet és Irodalom 2010. 23. sz. (június 11.) 13.

szerkezetű szöveg példajaként – G. S. Joyce-t követve – a számítógépes szerepjátékot említi, melyben a játékosok létrehoznak egy fiktív személyt, s az általuk alkotott virtuális világban élnek annak életét interakcióba lépve más játékosok fiktív alteregóival.

Az elméleti nagyfejezetet a könyv második felében gyakorlati szempontokat előtérbe helyező, az irodalmi művek és a műalkotások online reprezentációjának lehetőségét megvalósult példákon bemutató részek követik. *A hipertextuális művek esztétikája és olvasási stratégiái* című nagyfejezet lényegében azt a fejlődésvonalat rajzolja meg, mely Michael Joyce 1987-es hipertextúró szoftverrel született művétől, az *Afternoon, a story*-tól a webkettes környezetben létrehozott, többszerzős, az olvasói interaktivitásra fokozottan építő blogregényekig tart. Szűts ismertetési, melyekben kitér a magyar hipertextuális irodalmi kísérletekre is, rendkívül szemléletesek, a legfontosabb tanulságok azonban mégis mintha negatív konklúziót sejtetnének. Egyrészt ugyanis az, ami a hipertext legjelentősebb újdonsága és egyben lehetősége, hogy a linkek révén az olvasás folyamatát megakasztva vagy felüggesztve más szövegekre ugorhatunk át, egyben a hiperhivatkozásokkal ellátott szöveg befogadásának, olvashatóságának és megértésének is akadályát jelenti. A másik negatív tapasztalat, melyet Szűts is kiemel, a többszerzős blogregények esztétikai minőségének kérdése. „A kánonon kívül elhelyezkedő szerzők számára a világháló – írja Szűts – és azon belül is a webkettő egy olyan felületet biztosít, mely kikerüli az eddigi nehezítő mechanizmusokat és intézményrendszereket – a lektorokat és könyvkiadókat –, így szövegeik azonnal olvashatóvá válnak. Hogy ez milyen hatással van a művek esztétikumára, azt más cikk feladata eldönteni.” (114–115.) Véleményem szerint azonban a fejlődő technológia nyújtotta újdonságérzet és a korábbi publikációs hierarchia lebontása által elnyert „szerzői szabadság” miatt sem kerülhető meg az online megjelenített műalkotások esztétikai színvonalának kérdése, miként Szűts teszi. E nélkül hogyan is beszélhetünk a hipertextuális művek esztétikájáról, melyre az adott fejezet címe is utal? Ennek tisztázása több szempontból is lényeges lenne. Egyrészt ugyanis nem hiszem, hogy az író kanonizációjának elsődleges tényezője a publikáció, bár tagadhatatlan, hogy megjelenés nélkül nem lehet kanonizációról beszélni. Ez azonban csak az érem egyik oldala. A rendszeres online megjelenés ugyanis még nem garantálja az irodalmi kánonba, pontosabban első lépésben a blogírói kánonba (ha létezik ilyen) való bekerülést, mivel a kanonizáció elsődleges szempontja mégiscsak az, hogy esztétikailag releváns műalkotást hozzanak létre.

Mindazonáltal a blogoszféra előretörésének hatása a kultúra egészére tagadhatatlan, s az utóbbi évek néhány példája is azt mutatja, hogy a világháló biztosította szabad publikációs lehetőség esetleg a megnyilvánulások intellektuális és esztétikai minőségétől függetlenül is komoly figyelmet ébreszthetnek az irodalmi közéletben. Az egyik példa erre Spiegelmann Laura blogja, melynek szövegeit *Édeskevés* címen a Magvető Kiadó jelentette meg 2008-ban. A – véleményem szerint irodalmi szempontból igen gyenge – regény komoly érdeklődést váltott ki azáltal, hogy sejtethető volt: Spiegelmann Laura kezdő nőíró álarcra egy ismert férfi írórt rejt. Maga a blog is kiváltott némi érdeklődést, de Spiegelmann Laura igazá-

ból az *Édeskevéssel* került be az irodalmi közbeszédbe.³ Személetes példával szolgálhatott volna továbbá Szűts Zoltán könyvéhez a 2005 és 2009 között versblogként működő Telep Csoport.⁴ A Telep eredetileg hagyományos értelemben vett műhelyként működő fiatal, pályakezdő költők csoportja volt, ahol a térbeli és időbeli távolságot áthidaló blog a tényleges műhelymunkát váltotta fel, s kihasználva az online felület adta lehetőségeket a szövegek mellett képzőművészeti alkotásokról készült képeket is publikáltak a szerzők. A bejegyzéseket bárki (nemcsak a csoport tagjai) kommentelhette, ez helyettesítette a személyes jelenlétre alapozott műhelymunkát, s egyben szép kihívást is adott a jövő század kiberfilológusainak, hogy kikutassák, egy-egy szöveg melyik komment hatására és hogyan formálódott. Az viszont ebben az összefüggésben is tanulságos, hogy a csoport felbomlását egy nyomtatásban megjelent antológia jelentette.⁵

Szintén érdemes lett volna mérlegelni Szűts Zoltánnak a 2007-ben lezajlott ún. kis kritikavita tanulságait is, melynek résztvevői ugyan nem az irodalmi szövegek vagy a képzőművészeti alkotások online reprezentációjának problematikáját vitatták meg, hanem a webkettő megjelenésével a kritikai véleménynyilvánítás szabadságának kérdését, s az internetnek az irodalmi-kritikai vitakultúrára gyakorolt hatását vizsgálták. A későbbi kötetben⁶ is megjelent vitaszövegek egyik tanulsága az, hogy habár a blogoszféra és a kommentek korlátlan lehetőséget adnak akár az író valódi identitását is elrejtő véleménynyilvánítás számára, s mindez nyilvánvalóan hatással van az irodalomról folyó kommunikációra is, az így születő kritikák között is megmarad a hierarchia. A webkettő ugyanis tagadhatatlanul demokratikus közeget biztosít a szabad véleményalkotásnak, a kommunikációban résztvevők közössége számára azonban egyes kritikák között megmarad a különbség a hozzászólások színvonalát és jelentőségét tekintve. Tehát a demokratizálódás ellenére végső soron nem lesz minden hozzászólásnak, kommentnek, blogbejegyzésnek azonos értéke, azaz nem lesz bárkiből a webkettőn sem mértékadó kritikus pusztán egy-két kemény megjegyzés megfogalmazása után.

Az esztétikai érték mérlegelése helyett könyvének következő fejezeteiben Szűts Zoltán más irányba kanyarodik, s a számítógép által generált pseudohipertextek

³ A blog azóta megszűnt, nem érhető el, a helyén (<http://lauramanga.blog.hu/>) mezőgazdasági termékeket reklámozó bejegyzés olvasható, de a hozzá fűzött 2010. március 24-i komment még visszautal Spiegelmann Laurára: „mi történt Laurával? több mint egy éve nyomon követem az írásait, volt időszak, mikor úgy éreztem, mintha csak velem folyna, sodródna a történet, mintha a gondolataimat vetítette volna ki egy hatalmas nagyítóval. rég nem láttam, néha talán aggódom is érte. mi lehet vele?” Jelen recenzió írásának idején került nyilvánosságra a szerző valódi kiléte, Spiegelmann Laura maskja Kabai Lórántot rejtette.

⁴ <http://telep.freeblog.hu/>

⁵ A Telep Csoporthoz hasonló versblogként működött az Előszезon (<http://eloszezon.freeblog.hu/>), az utolsó bejegyzés a blogon 2012. június 7-ről származik), amelynek tagjai már videofájlokat is beágyaztak a versbejegyzések mellé. Hasonló csoportosulásként működött az azóta a világhálón elérhetetlen, a 2008-as sárvári diákköltő tábor tagjaiból alakult Körhinta Kör is.

⁶ *Az olvasó lázadása? – Kritika, vita, internet.* Szerkesztette BÁRÁNY Tibor és RÓNAI András, Kalligram–JAK, 2008.

témáját vizsgálja. A pseudohipertext, bár értelemszerűen szorosan kötődik a hipertextualitás problematikájához (mindkettő digitálisan rögzített formában születik szoftveres környezetben, s létrejöttéhez szükség van a számítógépre), mindez mégis kitérést, sőt talán visszalépést is jelent a korábban tárgyalt hipertextekhez képest. A recenzensben azonban ez a fejezet is megerősíti azt a meggyőződést, hogy a pusztán leíró megközelítésen túl elengedhetetlen tisztázni, mit is értünk művészetten és műalkotáson akkor, amikor a számítógéppel generált költészet kérdését vizsgáljuk. Ennek hiányában ugyanis nem lesz világos az sem, hogy a technológiai fejlődésen túl mihez képest jelent újdonságot az, amit az új médium kínál a művészetek számára. Ezzel összefügg az a kérdés, hogy szoftveres vagy online környezetben nem minden műalkotás őrzi meg eredeti önazonosságát. Az irodalmi mű digitalizálva lényegében ugyanaz marad, ez azonban nem mondható el a képzőművészeti alkotásokról. Ezt a kérdést, véleményem szerint akkor mindenképpen tisztázni kellett volna a szerzőnek, amikor a múzeumok anyagának digitalizációjáról s a Google Art-ról értekezik. A webkettőn megjelenített műalkotások, legyenek bármennyire szemléletesek, valóságosak és részletesek, a virtuális térben (végső soron pedig a monitoron szemlélve mai technológiai színvonalon) nem adják vissza az eredeti alkotás látványát s az azzal járó műélvezetet. Ezt a fajta online reprezentációt leginkább a művészeti album analógiájával lehetne leírni.

Mindezek ellenére Szűts Zoltán könyve igen sokoldalúan és bőszéges példával illusztrálva fejt ki mondanivalóját az új média művészetéről. Az irodalmi szövegek digitalizálásáról, az online és digitális könyvtárak kérdéséről, a hagyományos folyóiratok online megjelenítéséről,⁷ a műalkotások online képi reprezentációjának problematikájáról, a valós tér és a számítógép által generált tartalmak összeolvadásával létrejött ún. augmentált (kiterjesztett) valóságról, valamint az ezekhez kapcsolódó egyéb kérdésekről (képernyőről való olvasás, a copy paste szellemisége, a digitális szöveg „súlytalansága”, szerzői jogi kérdések, fájlcsere, a mobilkészülékek nyújtotta újdonságok stb.) hasznos összefoglalásokat talál a téma iránt érdeklődő olvasó. A könyv recepciója nem zárul le az olvasással, az olvasó felhasználóként a számítógépen kereshet rá a Szűts Zoltán által említett és bemutatott online könyvtárakra, digitális archívumokra és virtuális múzeumokra. Mindent összevetve tehát Szűts Zoltán munkája a vizsgált új jelenségek leírásában figyelemreméltó tudományos teljesítmény, az adott szakterület angol és magyar nyelvű irodalmát összefoglaló, s a szintézisen túl a vizsgálgatás lehetséges jövőbeni irányait is kijelölő kézikönyv.

⁷ Ehhez a kérdéshez két dolgot érdemes még hozzátenni. Az egyik, hogy a Nemzeti Kulturális Alap nyílt törekvése, hogy a hagyományos folyóiratok online kiadását szorgalmazza, illetve a 2013. szeptember 10-én kiírt folyóirat-támogatási pályázat előírja, hogy a hagyományosan megjelenő folyóiratok minden lapszámot kötelesek a megjelenés után féléven belül online archiválni s ingyenesen hozzáférhetővé tenni. A másik, ettől nyilván nem független változás az utóbbi egy-két évben, hogy nagy hagyományokkal rendelkező folyóiratok (Jelenkor, Tiszatáj, Kortárs, Műút) a printben megjelenő lapszámok mellett komoly innovációt hajtottak végre az online megjelenés területén is, ennek köszönhetően a nyomtatott változathoz képest frissebb és sokrétűbb online folyóiratként is működnek.